

Az irodalom ünnepei? (*Dalidók az 1850-es években*)¹

Azt, hogy mi is a dalidó, inkább tudni véljük, mintsem valóban tudjuk, hiszen már a szó eredete és szemantikai változásai is meglehetősen szerteágazóak. Nem árt tehát előzetesen definiálni ezt a fogalmat, hiszen a továbbiakban egy igen pontosan körülhatárolható időszak ünnepségtípusának leírására kívánjuk használni – annak ellenére, hogy bizonyosnak látszik: a szó eredendően nem azt a Lisznyai Kálmán nevéhez kötődő, tágabb értelemben 1858 és 1863 közé datálható szavalmati és zenés betétekből összeálló műsorfajta-t jelentette, amelyhez a későbbi – nem mindig kellőképpen óvatos és árnyalt – irodalomtörténeti szakirodalom kapcsolni szokta. Arany János Jókai Mórnak a *Szegény gazdagok* című regényéről írott bírálatában még Jókai alkotásának vélte a szót:

...tudtunkkal csak egyszer érezte szükségét [Jókai], hogy maga új szót készítsen, s ez a „bál” helyett feltalált „dalidó” – ezt is, bár ismeretes néphasználta szóból módosította, nem tartjuk sikerültnek.²

Az elsőség meghatározásában Aranynak minden bizonnyal nem volt igaza, ám ha figyelmesen olvassuk ezeket a szavakat, akkor ebben a néhány sorban inkább az az állítás fogalmazódik meg, hogy itt voltaképp egy – igaz, némileg módosított – tájszó új kontextusba helyezéséről van szó. Arany gyakorlatilag nem is állított mást, mint amit a forrásául szolgáló (a *Vasárnapi Ujság* 1855-ös évfolyamában megjelent) Jókai-írás: Jókai egy rövid cikkében (*Emlékezzünk régiekről*) valóban javasolta az idegen eredetű *bál* és *tánc-vigalom* szavak helyett a székely és csángó népdalokban szereplő *dali* és *dálidó* szavakat – s ezzel egyébként sikerült polémiát is kiváltania.³ Jókai cikkének ismeretében egyáltalán nem tűnik indokoltnak azzal – úgymond – cáfolni Aranyt, hogy különböző tájnyelvi adatokat sorakoztatunk fel (mint tette ezt Zolnai Gyula,⁴ majd ennek nyomán, némileg árnyaltabban a kritikai kiadást készítő Németh G. Béla⁵): az elsőség kérdése ugyanis teljesen alá van rendelve annak a ténynek, hogy Jókai 1855-ben deklarálta a szó bevezetését. Arany kritikájának feltétlenül megvan az a tanulsága, hogy még ekkor (1861-ben) is neológ ízűnek érződött a szó: aligha vált általánosan elfogadottá, sokkal inkább rög-

zülhetett speciális, szűkebb jelentésében. A nyelvészeti szakirodalom áttekintése alapján ma már tudhatjuk azt, hogy tájszóként 'dáridó' értelemben használatos volt a Felvidéken;⁶ irodalmi felbukkanását pedig legkorábban 1852-ből, Losonczy László egyik költeményéből ismerik a nyelvészek, 'táncmulatóság' értelemben.⁷ Ezekből az adatokból levonható az a tanulság, hogy a szó eredeti, tájnyelvi jelentését vették ugyan alapul akkor,⁸ amikor beemelték a szépirodalmi nyelvbe, ám szemantikailag feltétlenül módosult a használati köre: Losonczy versének például semmi köze nincs falusi, népeleti tematikához (itt a dalidó inkább a bál helyett áll), s Jókai szóhasználata is ilyen jellegű.⁹ Az is bizonyosnak látszik, hogy a dalidó szónak ez a tágabb jelentése vált általánossá az 1850-es, 1860-as évek fordulóján.¹⁰ Az irodalomtörténeti szakirodalom mégis – némi leegyszerűsítéssel – a dalidót szinte kizárólag Lisznai Kálmán alig néhány évig tartó előadójának megnevezésére használja;¹¹ annak ellenére, hogy az alábbiakban felhasznált, az eseménytípusra alkalmazott recens leírások ezt a szót csak elvéve használják, helyette inkább „költői estély”-ekről olvashatunk...¹² Persze ebben a történetiségre nem igazán ügyelő eljárásban többről van szó, mint egyszerű szemantikai kérdéssről: hiszen nem elsősorban az elnevezés használati köre a bizonytalan, hanem magának az eseménynek a státusa és lefolyása. Arra ugyanis Bányai Elemér egyetlen, rövid, jegyzeteletlen cikkén¹³ kívül kísérlet sem nagyon történt, hogy Lisznai szavazati estélyeinek körülményeit megpróbálja rekonstruálni akár az irodalomtörténeti, akár a történeti szakirodalom – pedig enélkül aligha remélhető, hogy ezt az olyannyira korszakhoz kötött, lényeges mentalitás-történeti mozzanatokat megvilágító eseménysort értékelni tudjuk.

Igen hézagosak azok a forrásaink, amelyeket ehhez a munkához föl lehet használni, s éppen azért számos ponton nagy a homály. Nélkülöznünk kell ugyanis az estélyekről készített titkosrendőri jelentéseket – ezeket még a múlt században kiselejtezték. Ami a rendelkezésünkre áll, az két, a programot is tartalmazó nyomtatott meghívó, Vahot Imre visszaemlékezése az első fellépés megszervezésének körülményeiről, s ezenkívül néhány, a továbbiakban részletesen kiaknázott egykorú, hírlapi tudósítás; a korabeli hatalmas sajtótermés szisztematikus áttekintésével még nyilván szaporítani lehetett volna a recens beszámolókat, ám ennek a „tűt a szénakazalban” típusú kutatásnak gátat szabott az emberi teljesítőképeség.

Az első dalidó még jótékonyági akcióként indult: 1858-ban Patikárus Ferkó, a híres pesti cigányprímás elvette Boka Károly debreceni cigányprímás leányát, Rózsit, s a lakodalom alkalmából Vahot, Lisznai és sógora, Erdélyi József¹⁴ – a nászajándék előteremtése céljából – Debrecenben adtak egy irodalmi estélyt a cigányzenészek közreműködésével;¹⁵ az estnek akkora sikere lett, hogy meg kellett ismételné helyben is, sőt, Nagyváradon is két előadást ért meg a szavazatokból, énekekből és cigányzenéből álló műsor.¹⁶ A műsor összeállítását – Vahot emlékezése szerint – rögtönözve, a vasúti fül-

kében végezték el, s láthatólag figyelmük kizárólag a szavalati darabok kiválasztására irányult:

Kiosztottuk a szerepeket, – Kálmán szavalja Nemzeti dalát Magyarország mennyország – extra Hungariam non est vita – Magyarországon kívül nincsen vita, – nincs gyöngy élet. – Erdélyi szavalja Arany Jánosnak a Losonczi Phönixben megjelent Téli estvójét, vagy a csonka honvédet, – én mint köztük legöregebb szavalom Vörösmarty Szózatát.

Megjegyzendő azonban, hogy a két megnevezett Arany-vers (az előbbi talán az 1851-es *Téli vers*,¹⁷ az utóbbi nyilván a *Koldus-ének* lehetett) a helyi rendőrhatalóság tiltása miatt mégsem hangozhatott el.¹⁸ Vagyis Vahot – legalábbis visszaemlékezésének tanúsága szerint – a cigányzenészek által előadandó zeneszámokat inkább átvezető jellegűnek gondolhatta, hiszen a szerepek kiosztása nem terjedt ki a műsornak erre a részére. Debrecenben a műsorrend mindazonáltal vers és cigányzene szabályos váltakozására épült: Patikáros Ferkó játéka után következett Lisznyai *Nemzeti ének* című versével, utána Patikáros apósa, Boka Károly a zenekarával, majd Erdélyi József szavalata; ezután a Patikáros testvérek második föllépte, ismét Lisznyai, majd Boka Károly és végül Vahot. A második debreceni alkalommal annyival bővült a műsor, hogy Fátyol Károly gondokás is fellépett benne.¹⁹ A Vahot leírásából hiányzó elemeket a nagyváradi fellépésről tudósító cikkből próbálhatjuk kikövetkeztetni: eszerint Erdélyi Aranytól végül is a *Fiamhoz* című verset adta elő, Lisznyai második fellépésekor pedig a Hunyadi-ház diadalünnepéről szóló, saját versét mondta el.²⁰ Ez utóbbi tudósítás egyébként inkább a cigányzenészek teljesítményével volt megelégedve; ez már csak azért sem csodálható, mert az itt fellépő primások valóban a korszak legjobbjai közé tartoztak.²¹ A saját magát Erdődkiént megnevező tudósító viszont meglehetősen ironikusan minősítette a szavalati teljesítményt:

Legtöbb bizarrság volt Lisznyay, és legtöbb művészi nyugalom az Erdélyi szavalatában, Vahot Imre nemzeties jellemét itt is megtartva, hibátlanul olvasott ugyan, de épen úgy – mintha valami irodalmi szerződést olvasott volna föl. Erdélyi nem ismerte a terem akustikáját, s akaratlanul bár, de a végszavakat, kivált Arany „Fiamhoz” címzett gyémánt költeményéből – saját magának mondta el. – Kálmán lelkesedett volt, de rekedt, a miért hangja lett az áldozat és a közönség; Imre pedig oly hangan szavalta el a „Hazádnak rendületlenül”, mintha azt mondta volna: „Menjünk Civita vechiába gondolázní”. – Midőn Kálmán a Hunyadi-ház diadalünnepének közepén járt, azt hihette a közönség, hogy az izraeliták hosszú ünnepét akarja velünk megismertetni. – Imre azonban megmutatta, (ő volt a regisseur is) hogy a csengetésben is van művészet és tökély.²²

A tudósítás alapján úgy tűnik, hogy az előadás minden bizonnyal élesen kettévált: a közönség előtti szereplésben gyakorlatlan, amatőr szavalókra és professzionális szinten muzsikáló cigányzenészekre. A színészi beszédtech-

nikában dilettáns trió (Erdélyi, Lisznyai, Vahot) ezt azzal ellensúlyozhatta, hogy a versek kiválasztásával az esemény hazafias jellegét igyekezett erősíteni; már ebben az első dalidóban is kitűnt azonban Lisznyai személye: ő volt az egyetlen, aki saját verseit adta elő, s ilyenformán az ő jelenléte közelítette egyedül az előadást az írói személyiségek személyes hatására számító előadóesthez. Leginkább abban a felismerésben mutatkozott meg Vahot üzleti-menedzseri érzéke, hogy előtérbe állította Lisznyait, aki köré – mint kivételes kapcsolatteremtő képességgel rendelkező ember köré – egyedül kiépülhetett ez a vállalkozással terebélyesedő előadóest-típus; saját magát és Erdélyit viszont – jó ösztönrel – inkább statisztaszerepre korlátozta, azaz nem tett próbát azzal, hogy ők is saját verseikből szavalván, költőként mutatkozzanak meg ebben a situációban. Vahot utólag szinte kevélykedett a szervezéssel; egy, sajnos, nem datálható, Simonffy Kálmánhoz szóló levelében így utalt vissza ezekre az első fellépésekre:

Minő tapintattal bírok a rendezésben s a legnagyobb akadályok legyőzésében s mily energiát tudok kifejtetni az ily dolgok körül, azt, úgyhiszem, Debreczenben és Nagyváradon a legnagyobb rögtönzés mellett is bebizonyítám.²³

Abban feltehetőleg Lisznyai megélhetési nehézségei is közrejátszottak már, hogy ez az alkalmi kezdeményezés intézményesülni kezdett. A közönséggel való kapcsolatteremtésnek ez az újabb formája kiegészítette számára a versek publikálását. Ebben a vállalkozásban pedig kulcsszerep jutott Vahot Imrénnek, aki szervezőként és ötletadóként kezdettől ott állt a háttérben, sőt – egy darabig biztosan – közreműködőként is részese volt az előadásoknak.²⁴ Vahot valóban menedzserként működtette a látszólag spontán emocionális hatásokra épülő műsorokat; még ha lehet is túlzás a Simonffy Kálmánhoz írott soraiban (hiszen minden bizonnyal a Simonffy miatt tőle elpártolni látzó gordonkás, Fátyol Károly elvesztése miatti indulat mozgatta a tollát), ám a lényegét illetően biztosan pontosan ismertette a szervezés mechanizmusát:

Ne gondold azt barátom – írja [Szana Tamás beszúrása – Sz. M.] – hogy mi Fátyol Károly nélkül el nem indulhatunk, sőt a három Patikáros testvérrel és a tilinkóssal egyesülve – mi csak egy szavamba kerül – nagyobb zajjal és hatással lépünk fel mindenütt; – de mi éppen Fátyol érdekében és maga a zenészeti ügy érdekében kívántunk volna inkább vele dalidózni, mint más akárkivel. Mi minden zene nélkül magunkban is elutazhatunk s népszerűségünknel fogva mindig és mindenütt nagy közönség előtt fogunk föllépni; ellenben a zenész-társulatokban magokban kevésbé boldogulnak; ezt már gyakran tapasztaltuk. Így szavalattal s irodalmi érdekekkel kapcsolatban kétszeres keresetjük van; míg magukra hagyatva, sorsuk nem egyéb tengődésnél. Én 2000 pengő forinttal s mindennel bőven ellátva s a legnagyobb előkészülettel indulok körútra, úgy, hogy soha csak egy napot sem töltünk működés nélkül, – s csak így lesz azután útunk szellemileg s anyagilag jutalmazva.²⁵

1859-től indult el a turné első hulláma, amely – Bányai Elemér szerint – a következő településekre jutott el: Esztergom, Eger, Muzsla, Neszmély, Tata, Székesfehérvár, Veszprém, Balatonfüred, Pápa, Sümeg, Keszthely, Marcali, Somogy, Kaposvár.²⁶ Arra azonban nincsenek forrásaink, hogy akár az útvo-
nalat, akár az egyes előadások műsorát pontosan rekonstruálhatnánk. Ez utóbbihoz egyelőre ismét Bányai Elemér jelenti a legfőbb kapaszkodót; nála ugyanis azt olvashatjuk:

Később már szervezve volt a társaság, mely így alakult meg: a társaság trubadur-
főnöke és toaszt-ivója: Lisznyai Kálmán. Második: Vahot Imre. Ügyvivő (egyben daléne-
kes): Hevesi Géza. Pénztáros, akvizitőr: Benes Imre. Cigányok: Bunkó Feri (Egerből),
Arany F. klarinétos, Jónás György kontrás, Vidák Lajos brácsás, Náci bőgőhordozó, Bónis
Miklós és Gyula másodprimások.²⁷

Eszerint állandósult az első, debreceni dalidón sebtében kialakított műsor-
szerkezet néhány fontos eleme: egyrészt Lisznyai lett a központi figura, más-
részt megmaradt a cigánybanda lényeges szerepe is, csak éppen másik zene-
kar töltötte azt be, mint 1858-ban Debrecenben.²⁸ Új vonásnak látszik azon-
ban a vokális zene beépítése, egy dalénekes (Hevesi Géza) fölléptetésével –
kérdéses persze, hogy az ő jelenléte mennyire volt állandó. A Lisznyai-ha-
gyatékban az 1859-es évből egyetlen meghívó maradt fenn (pontosabb dá-
tum nem szerepel rajta), amely egy – Bányai Elemértől nem is említett – pé-
csi fellépésről árulkodik. Itt már a bevezető sorok is sokatmondóak: „A Vahot
Imre és Lisznyai Kálmán kíséretében utazó Bunkó Ferencz magyar zenész-
társulata első pécsi hangversenyének programja.” Eszerint a fő attrakció
mégiscsak a cigánybanda lehetett, annál is inkább, mert a meghívó végén is-
mét csak rájuk vonatkozó tudnivaló következik: „Előadás után Bunkó zene-
társulata Puczer József vendéglőjében a színházi épületben fog játszani.” Az
is bizonyos, hogy ez – az egyéb adatok híján egyelőre datálhatatlan – fellépés
nem mutatja a Bányaitól összefoglalt általános jegyek egy részét sem: a prog-
ramban csak a cigánybanda, valamint Vahot és Lisznyai szerepel. A sorrend
a következő volt: tiszavidéki csárdáskoszorú (előadta a cigánybanda); Lisz-
nyai Kálmán szavalta el *Néhány szó a fülemiléhez* című versét; ezután a zené-
szek részleteket adtak elő Erkel *Hunyadi László* című operájának dallamaiból;
majd Vahot Imre ismert magyar írók műveiből olvasott; ezután jött Bunkó
Ferenc „érzelgője”; ismét Lisznyai lépett fel, *Csecsemőszeretet* című költemé-
nyével; Bunkó ezután „nemzeti dalbokkrétát” adott elő, „Pécs lelkes hölgyei-
nek ajánlva”; végül pedig következett „egy induló, előadja az egész társu-
lat”.²⁹ Láthatólag Vahot megmaradt az eredetileg kitalált szerepkörénél: má-
sok verseit olvasta föl, így Lisznyai kerülhetett a középpontba. Azt sajnos
már nem tudjuk, hogy ez a műsorrend mennyiben módosult,³⁰ s milyen köl-
temények hangoztak el a többi estélyen; így aztán azt sem tudjuk eldönteni,

hogy Bányai Elemér hangulatos leírása mennyire pontos, illetve mennyiben általánosítható:

Kezdődött pedig minden dalidó szomorú és vig magyar nótákkal, utána jött egy felolvasás vagy előadás a magyar költészetről, irodalomról, a história valamelyik jelentősebb korszakáról, azután szavalat, vers vagy ének, népdalok, néha párbeszédes apróságok, újra némi lelkesítő költemény és végül egy hazafias, tűzeshangu szónoklat, a közönséghez intézve. „Lesz még egyszer ünnep a világon”, „Huzd, ki tudja meddig huzhatod”, „Hazádnak rendületlenül” és a hazafias költészet leghatásosabb darabjai voltak eme gyülekezések legizgatóbb számai, miket áhitattal hallgatott a becsületes jó vidéki publikum, miközben megszólalt a cigány hegedűje, keserűen belekezdett a dalba: „Rég veri már a magyart a teremő” és az egész publikum utána dalolta a kesergő nóta szakaszait. Reggelig, nem egyszer azonban két-három reggelig tartó sírva-vigadások követték az ilyen dalidókat, mikor a főváros poétái a vidéki publikummal elvegyülve, megpecsételték a haza nevében holtig való barátságukat és szótták az álmat a csillogó jövőről, a hajnalhasadásról, sűrű poharazás mellett.³¹

Szana Tamás mindenesetre hasonlóképpen – csak kevesebb konkrétummal – írja le az összejövetelek menetét: szerinte a dalidó elnevezés „az estélyek irodalmi részét” jelölte, míg a daridó „a felolvasásokat követő lakomát”. Aztán így folytatja:

Hogy a *daridónak* rendszerint nagyobb szerep jutott: talán felesleges mondanom. A hazafias költemények szavalásával kezdődött estélyek csaknem mindig egymásnak asztal alá ivásával végződtek, a mit ekkor a hazafiui elkeseredés kifolyásának, tehát megengedhető dolognak tartottak.³²

Kétségkívül erre a körutazásra vonatkozik az 1859-es titkosjelentések mutatókönyvének utalása („Andenkliche Reise und Produktionen”); eszerint pedig az a tény, hogy Lisznyai neve felbukkan ebben az anyagban, arra mutat, hogy a kormányzat a dalidókat látens politikai veszélyforrásnak tekinthette.³³ Ennek az adatnak – még ha a jelentéseket annak idején kiselejtezték is, így számunkra már ismeretlenek – az is a tanulsága, hogy a jelentéstevők Lisznyait és Vahotot tekintették meghatározó figurának: Vahot nevénel ugyanis ugyanazok az iktatószámok szerepelnek, mint Lisznyaiénel.

Lisznyai súlyos betegsége azonban hamarosan gátat vetett az akciónak: a *Hölgyfutár* 1861. július 6-án hírt adott a költő betegségéről,³⁴ javulásáról pedig július 20-án értesülhetek az olvasók.³⁵ Ez a betegség nem volt váratlan és előzmény nélküli. Lisznyai ötvenes évekbeli életformája meglehetősen zaklattott volt: állandó alkoholizmusa ekkorra már erősen aláásta az egészségét. Az 1861 nyarán bekövetkező „fölüdülés” sem volt végleges gyógyulás, csak átmeneti javulás; ezt azonban a költő szinte azonnal fölhasználta a szavalóestek újraindítására. Az újakezdés 1861. szeptember 11-re tehető, amikor is Pesten, az Európa szállóban rendezték meg Lisznyai „költői estélyét”.³⁶ Kér-

déses, hogy ez az alkalom beletartozott-e még a Vahot irányításával lefolyt sorozatba. A műsorrend áttekintésekor ugyanis feltűnő, hogy – szemben a korábbi rendezvényekkel – Vahot nem szerepelt az előadók között, sőt, az előadásról fennmaradt beszámolók egyike sem említi a nevét, mindenhol következetesen Liszniai „estélyé”-ről emlékeznek meg. Ugyanakkor viszont felbukkant az előadók között Sárosi Gyula és Dalmady Győző, akiknek – jelenlegi tudomásunk szerint – nem volt kapcsolata a korábbi országjáró dalidó-körutakkal. Sárosi és Dalmady szereplése azért lényeges, mert ez már koncepcionális változásnak látszik: személyükben két másik költő lépett be a műsorba, s ezzel a korábban Lisznyaitól egyedül betöltött szerepkörbe kerültek új, előadóként egyébként műkedvelőnek számító aktorok.

Az est műsorát ezúttal részleteiben is jól ismerjük.³⁷ Először Kölcsey *Hymnusát* énekelte el Egressy Béni megzenésítésében³⁸ az egyetemi dalárda több tagja (vezényelt Eltér karnagy); ezután Sárosi szavalata következett. Az előzetesen kiadott program szerint Vörösmarty *Eger* című kiséposzából mondott volna el egy részletet, az előadáson azonban váratlanul saját költeményét, az *Ingeborg, önszületésnapján* címen ismert verset mondta el.³⁹ Majd Hollósy Kornélia énekelt magyar dallamokat, utána pedig Bognár Adél szavalta el Kúthentől *A magyar ara* című verset. Füredi Mihály népdalokat énekelt, majd Liszniai következett: saját költeményét, *A magyar nóta* címűt mondta el. Ezután az est minden bizonnyal legnagyobb szenzációját, a négy, ez alkalomra egyesített cigánybanda (a Bunkó-, Kecskeméti-, Patikárus-, Sárközy-féle együttes) játékát hallgatták meg a nézők, a négy prímás közös vezérlete alatt. Ezután Dalmady Győző szavalta el saját versét (*Ott megy! ott megy!*), majd egy megzenésített Liszniai-művet (*Vigadj hazám*) énekelt el Bognár Vilma. Bognár Adél és Vilma közösen adta el a *Tudom rózsám, hogy szeretsz* kezdetű „népdalt”. Ismét Liszniai következett, a *Honvédapotheosis* című versével. Az est záródarabja a Rákóczi-induló volt a négy cigánybanda közös előadásában.

Ez a műsor több lényeges ponton eltért az első, debreceni dalidótól. Liszniai, Sárosi, Dalmady egyaránt saját versét szavalta el, így nem annyira előadóművészként, hanem inkább költőként kellett megmutatkozniuk – ez pedig előnyösen elfedhette színészi képességeik korlátait. Fontos újítás, hogy immár nők is bekerültek a műsorba, ráadásul tapasztalt előadóművészek (Hollósy Kornélia, Bognár Vilma). Az ő jelenlétük, akárcsak Füredi Mihályé, a professzionalizálódás kétségtelen jele. A négy cigánybanda egyesítése és közös játéka olyan fogás, amely már az első debreceni dalidón felbukkant – sikeressége a leírások szerint is kétségtelen. A műsor szerkesztése – hasonlóan az első, ehhez képest még hevenyészettnek tűnő fellépéshez – alapvetően a hazafias retorika jegyében állt: ezt mutatja Kölcsey *Hymnusának* nyitó-, a Rákóczi-indulónak pedig záródarabbá válása. Ebben a keretben egyértelműen ilyen színezetet kaptak a romantikus nemzetszemlélettel harmonizáló

„népdalok” is, amelyre Lisznyainak a magyar nótát ünneplő ódája ideologikusan vissza is utalt. A másik Lisznyai-vers, a *Honvédapotheosis* a 48–49-es szabadságharc felidézését végezte el, a Bognár Vilma eldalolta *Vigadj hazám* pedig azt az allegorizálást képviselte, amelynek jegyében egyébként a kortársak a korszak számos költői művét is olvasták mint a tragikus történelmi tapasztalatot feloldó, kiegyenlítő, reményt adó alkotást.⁴⁰ Az is standard elemnek bizonyult, hogy zene és szavalat felváltva szerepelt. Ezt a szerkesztést Lauka elismerőleg meg is említette: „A műsorozat hodolt a korigényeknek, mely a változatosságot divattá emelte, és sor rendében is oly szerencsés volt, hogy a kebel, hánykodásai után, kinyugodhatott.”⁴¹ Mindehhez járult még az előadást két egészen sajátos hatáseleme. A lapok híradásai Lisznyai betegségéről már eleve fokozhatták az érdeklődést fellépése iránt. Lisznyai még ekkor is olyan rossz egészségi állapotban volt, hogy egyedül a színpadra sem tudott fölmenni; a szavalatokat mindazonáltal nagy akaraterővel végigcsinálta.⁴² Lauka *Hölgyfutár*-béli beszámolója Lisznyai jelenlétének értékelésekor – eufemisztikusan – ennek a rendkívüli hatására utalt:

Beteg testében lelke törhetlenül épen maradt, érchangja csak egyes rezgéseiben sejteté, hogy a költő hosszan szenvedett; de azt is bebizonyítá, hogy szenvedése nem győzedelmeskedhetett a szellemen. Gondolat-virágai frissek valának, mint jobb napjaiban, s a halványság, mely orcáin előmlött, csak azt bizonyítá, hogy Lisznyaiban csak az ember szenvedett, de a költő egészséges maradt.⁴³

Sarkady István cikke ezt a benyomást sokkal lidércesebbnek láttatja, s ez alapján Lisznyai állapota valóban igen siralmasnak tűnik a mai olvasó számára:

Ezután Lisznyai Kálmán lépett ki, olyan volt, mint a sirból föltámadott jós, ki levetkezett minden földiséget és csupán szellemekkel társalkodik. A közönség tapsolt: majd néma csönd lőn, és a beteg test kiegyenesedék, szemei villámlottak, arcán tulvilági láng lobogott, és megcsendült ajkain a legéresebb hang elannyira, hogy mindenkit csudálat ragadott el.⁴⁴

Az est másik attrakciója Sárosi Gyula föllépése volt; a szenzáció jelleget már az előzetes híradásokból sejteni lehetett, hiszen Sárosi a bujdosás és a börtön után most lépett először a nyilvánosság elé. Ráadásul – eltérően az előzetesen meghirdetett és jóváhagyott programtól – saját versét mondta el, amelyet a hallgatóság mint saját meghurcoltatására reflektáló, lírai vallomást értelmezhetett. Ez a váratlan fordulat nyilván növelte a vers hatását, ahogyan erre a két beszámolóból is következhethetünk. Lauka ugyan csak röviden utalt erre: „Sárosy Gyula szavalatával megszegte ugyan a műsorrendet – de ismert költeménye, melyben az uralkodó eszmék nyertek életet, kárpótolta s feledteté az

ártatlan szabadságot.”⁴⁵ Sarkady István szavai azonban arról árulkodnak, hogy ezek a körülmények nagy hatást kölcsönöztek a fellépésnek:

Majd Sárossy Gyula lépett elő, kit szenvedésteljes száműzetése után a mai napon látott először a nyilvános helyen a nagy közönség, s elkezdte szavalni a hoszadalmas, s könynyen unalmat gerjesztő „Omár és Ida” helyett saját költeményét „Önszületésem napját” azon fájdalmas hangon és kinos érzettel, mely csak hosszas szenvedések által sujtolt kebelből fakadhat. „Szegény anyám! ha tudtad volna, de hogy szültél volna engemet!” – mondá a költő és mindenki vele érzett, a gyöngéd női szív áthatottságában harmatot kölcsönzött a szemeknek, és sirtak halkán és némán. Legszebb a könyező hölgy, midőn magasabb érzelem sajtolja ki a drága könyeket! Sárosyt szavallatának végeztével zajosan éljenezték.⁴⁶

Összességében tehát a siker számos tényezőnek volt köszönhető, előretervezett, professzionális előadóművészi elemeknek éppúgy, mint rögtönzött, ám erőteljes érzelmi hatású megoldásoknak egyaránt.

Aligha csodálható tehát, hogy ezután újraindult az országos körút, bár ez a műsorszerkezet aligha állandósult ebben a formában: az Európa szállóban megtartott költői estély ugyanis a koncentrált szervezésnek és a véletlennek köszönhetően megismételhetetlen lehetett. Az 1861. november 18-án Egerben, a líceum nagytermében megtartott költői estély műsora például jelentősen eltért az előbb ismertetettől. Itt – a *Hölgyfutár* beszámolója szerint – teljesen hiányzott a cigányzene és daléneklés, kizárólag szavaltatok hangzottak el. Lisznyai mellett sógora, Erdélyi József (aki egyébként helybéliként a közönség személyes ismerőse lehetett) és Zalár József szavaltak: Zalár saját versét (a *Szilágyi haragja* című költői beszélyének Mátyás király bevonulásával foglalkozó részét), Erdélyi pedig – a két napja elhunyt – Sárosi helyébe lépve a költő Pesten sikert aratott költeményét mondta el. Lisznyai rossz fizikai állapota most is fontos hatáselemnek bizonyult, a tudósító röviden utalt is erre: „Halvány arcára nézve, féltetni kezdjük, miként fogja hangjával a termet betölteni?”⁴⁷ Abban, hogy Lisznyai itt cigánybanda nélkül is sikert tudott aratni, szerepet játszhatott esetleg egri ismertsége is;⁴⁸ ám az is lehet, hogy talán mégis igaza volt Vahotnak a korábban már idézett, Simonffy Kálmánhoz intézett levelében: „Mi minden zene nélkül magunkban is elutazhatunk s népszerűségünknel fogva mindig és mindenütt nagy közönség előtt fogunk föllépni; ellenben a zenész-társulatok magokban kevésbé boldogulnak...”⁴⁹ Lisznyai a továbbiakban valószínűleg nem ezt a műsort ismételte meg más városokban; erről árulkodik egy nyomtatott meghívó, amely az 1862. október 5-én Veszprémben, a Korona fogadóban tartott fellépésre invitált. A meghívó kizárólag Lisznyai Kálmán „költői ünnepélye”-ként említi az eseményt, s az egri esthez képest valóban ő maradt az egyetlen konstans tényező. Rajta kívül Auer Lipót hegedűművész és testvére, a zongorán közreműködő Emília lépett fel. Úgy látszik tehát, hogy az 1861-ben újrainduló, Vahotot immár –

minden bizonnyal – nélkülöző körút több ponton is eltért a korábbiaktól. Egyrészt kizárólag Liszniai személye tartotta össze a műsort, rajta kívül ugyanis alkalmilag megnyert közreműködők szerepeltek; másrészt pedig a cigányzene kizárólagossága megszűnt. A zongora és a hegedű kettőse – még ha a magyar jelleg megmaradt is a zenei darabok kiválasztásánál – már nem tette lehetővé azt az improvizációs technikát is alkalmazó hangzást, amelyet a cigányzenészek játéka jelentett. Ez a váltás arra utal, hogy itt immár valóban kétségtelen Liszniai központi szerepe: az ő személye a közönségvonzó erő. A veszprémi műsor a következőképpen alakult: először Liszniai szavaltta el régi műsorszámát, a *Néhány szó a fülemiléhez*; utána Auer Lipót – zongorakísérettel – előadta Alard Ábránd című darabját; ezután Liszniai jött, a *Ketteskén*, *A veszprémi szerelmes leányok üdvözlétére* és a régi nagy siker, a *Vigadj hazám* elszavalásával; utána ugyancsak *A magyar zene* című költeményét mondta el; ezután Erkel és Vieuxtemps szerzeményét, a *Magyar kettőst* játszotta el az Auer testvérpár; végül Liszniai jött *Nemzeti dalával*, amely már a legelső, debreceni fellépésen is elhangzott.⁵⁰ A körút többi állomásáról azonban nem sokat tudunk.⁵¹ Fönmaradt ugyan Lisznynak egy levele, amelyet 1862. május 23-án egy dalidó alkalmából írt Győrből a hegedűművész Reményi Edének, ám ez a pár sor inkább betegségéről árulkodik, a programról semmit nem közöl.⁵² A költői estélyek újraindításában nyilvánvalóan továbbra is jelentős szerepet játszottak az egzisztenciális kényszerek: Liszniai utolsó, gyöngyösi dalidója kapcsán, amelyről immár halálos betegen tért vissza családjához, ezt a nekrológok egyike finoman érzékeltette: „A boldogult még alig két hete Gyöngyösre utazott, költői estélyt rendezni, kiváltképen családi gondok által ösztönözve, [...]”⁵³

A költő a dalidókat igyekezett visszakapcsolni az irodalom nyomtatott létformájához, hiszen 1861-ben külön kiadta szavaltkönyvét, amelyben repertoárjának reprezentatív darabjai kaptak helyet – s ezt a könyvet nyilván a dalidókkal egy időben megkísérelhette terjeszteni is. Erre ugyan közvetlen adat nincs, de a kötet címleírása igen valószínűvé teszi ezt a következtetést („Liszniai Kálmán szavaltkönyve saját költeményeiből, »A magyar nyelv szelleme« című felolvasásra készített előbeszéddel melyet a költeményekkel együtt »Költői estély« címmel tartandó szavaltati körutjára szerkesztett össze, Pest, 1861.”), mint ahogy az a nyomtatott ív is, amellyel 1862-ben a már megjelent kötetet meg lehetett rendelni – jellemző módon az összegeket Balatonfüredre kellett küldeni, Liszniai tehát ekkor is a fürdőben próbált meg gyógyulást találni.⁵⁴ Egy feleségének szóló, Esztergomból keltezett levele szintén arra utal, hogy a költői estélyek összekapcsolódtak a kötetek terjesztésével: Liszniai ekkor egy költői estélyre érkezett ide, s tovább akart indulni Győrbe és Pozsonyba, nyilván vízi úton; feleségét pedig, miután megkérte arra, hogy utazzon utána, részletes instrukciókkal látta el, melyik verseskötetéből hány példányt hozzon magával.⁵⁵

Ha a szavalatkönyvet áttekintve próbálunk meg képet alkotni a költői eseményeken feltehetőleg elhangzott versekről, akkor az a feltűnő, hogy Liszniai mennyire kitapintható tematikus csomópontok köré rendezte el kiválasztott verseit, úgy, hogy minden egyes darabot személyre szóló ajánlással látott el. A családi idill megverselése mellett⁵⁶ a dal és költészet allegóriái⁵⁷ bukkantak föl itt, néhány borivást dicsőítő darab közé ékelve,⁵⁸ a leghangsúlyosabb mindazonáltal mégis Magyarország dicsőítése⁵⁹ és a hazai történelem egyes eseményeinek hazafias-allegorikus megverselése volt.⁶⁰ Ez jelentős módosulásnak tűnik korábbi kötetéhez képest. Sokatmondó, hogy ez a verseskötet ennyire eltolódott az allegorizáló, hazafias költészet irányába: a gyűjtemény paratextusai kizárólag az ilyen típusú befogadás sémáit írták elő. Mindez nem volt ugyan teljes újdonság, hiszen már Liszniai egyik korábbi kötetében, az *Új palócdalok* címűben a legnagyobb terjedelmű egység, a *Balassa Bálint börtöndaljai török fogságában* ciklus is ilyen jellegű olvasatot látszott preferálni. Aligha véletlen, hogy ez a folyamat folytatódott, és Liszniai a nyilván legnépszerűbb szavalati darabokat tartalmazó 1861-es kötetbe már szinte kizárólag az ilyen típusú versekből válogatott, s nem az addigi legjobb kötet, a tudatos ciklusépítésre törekvő, 1846-os *Tavaszi dalok* anyagából, s nem is a népszerűségét megalapozó, 1851-es *Palóc dalokból*; illetve ez utóbbiból kizárólag egyetlen, ilyen módon értelmezhető költeményt vett át.⁶¹ Ennek a hátterében alighanem a közönségigény ízlésmódosulásának a felismerése áll: míg a *Palóc dalok* sikere valószínűleg a szerelemről folytatott beszéd merész normasértésével függött össze, néhány évvel később, amikor Liszniai személyes kontaktusba került olvasóközönségével, föladta ezt a kísérletet, és átváltott a regionalizmust is meghaladó, nemzeti tematika erősen retorikus, allegorikus megverselésébe. Ez a gesztusa sokat elárul az 1850-es évek végének egyébként igen nehezen megragadható, látens befogadói normakészletéről.

A dalidókról eddig rendelkezésre álló források arról árulkodnak, hogy a műsoroknak nem volt szerves része a mulatozás és a lakoma. A nyomtatott meghívók sem utalnak ilyesmire, és a beszámolók egyike sem szentel egyetlen szót sem ilyen elemeknek: mindegyik kizárólag magáról a produkcióról ad számot. Természetesen nem arról van szó, hogy ne csatlakozhatott volna az előadóestekhez valamiféle mulatság, hiszen a nekrológokban rendre felbukkanó, a Liszniai tósz-tmondó tehetségére való utalások önmagukban is eléggé bizonyítják a poharazások jelenlétét. Az viszont kétségtelen, hogy erőteljes választóvonal húzódott a műsor és az ezt követő személyes találkozás közé; ez utóbbiról éppen ezért alig tudunk valamit. Ez az egykorú különbségtétel azért is lényeges, mert Liszniai dalidóinak igazi, releváns környezetét a korszak társasági életének egyéb eseményeiben lelhetjük meg, azokban közösségi rítusokban, amelyek vagy a szórakozás és párválasztás kontrollált lehetőségét hordozták (például a farsangi bálók), vagy pedig az előadóest (például koncert, színházi produkció) kategóriájába tartoztak.

Lisznyai költői estélyei voltaképp ezt a két alaptípust oldották egymásba, úgy, hogy az estek társasági részei kívül rekedtek az előadóestnek kijáró nyilvános figyelem hatókörén. Mindez azt is magában hordozta, hogy ezek az estek alapvetően nem irodalmi szempontok szerint szerveződtek, hanem elsősorban a nemzeti-hazafias retorika köré: a kiválasztott versek – még ha voltak is köztük olyan, összetett poétikai szerkezetet megvalósító művek, mint Arany *Fiamhoz* című költeménye vagy Kölcsey és Vörösmarty alkotásai – olyan szövegek, zenei darabok közé kerültek, hogy olvasatuk erre a mechanizmusra egyszerűsödött le. Nyilván maga – a számunkra rekonstruálhatatlan – előadásmód is ebbe az irányba húzta el a műsort. Ez a műsortípus azonban elképzelhetetlen volt Lisznyai személyisége nélkül: az ő halálával a költői estélyeknek ez a fajtája meg is szűnt. Az már aligha dönthető el, hogy ebben nem játszott-e szerepet magának a korszaknak a módosuló, átalakuló közlése is: Lisznyai 1863-as halála éppen akkortájt következett be, amikor egyébként is átalakulni látszik a magyar társasági élet. Szana Tamás néhány évtized távolából így fogalmazta meg ezt az általa is érzékelt folyamatot:

A mint a nemzet visszanyerte szabad rendelkezési jogát és többé nem volt megtiltva a politizálás: megszűnt az irodalommal való demonstrálás és a „dalidók” is elvesztették népszerűségüket. A hazafiúi tettvágy az ország házában s a megyegyűlések zöld asztalánál keresett kielégítést. A ki erőt, munkakedvet érzett magában: nem hangzatos frázisokkal, hanem tettel kívánta szolgálni hazáját.⁶²

Hogy aztán valóban van-e itt átfogóbb változás is, vagy csak egy személyes tragédia, egy korai halál véletlene alakította így az eseményeket, arra csak további kutatások tudnának hitelt érdemlően válaszolni.

1 Az alábbi tanulmány előadás formájában elhangzott a Hajnal István Kör Szécsényben, 2000. augusztus 24–26-án megrendezett, *Ünnep – hétköznap – emlékezet* című konferenciáján.

2 ARANY János, *A szegény gazdagok* [1861] = *Uő, Prózai művek* 2. (1860–1882), sajtó alá rend. NÉMETH G. Béla, Bp., 1968 (Arany János Összes Művei XI.) [a továbbiakban: AJÖM XI.], 181.

3 A cikket lásd JÓKAI Mór, *Cikkek és beszédek*, 4. köt., 1850–1860, I. rész, sajtó alá rend. H. TÖRŐ Györgyi, Bp., 1968, 137–138. A vita összefoglalását a cikkhez kapcsolódó jegyzetek tartalmazzák: 674. Az AJÖM XI. kötetének idézett, Arany kritikájához kapcsolódó jegyzetei meg sem említik a polémia létét. A Jókai-

cikkre Margócsy István hívta fel a figyelmet.

4 ZOLNAI Gyula, *Dalidó*, Magyar Nyelvtör, 1918, 181.

5 AJÖM XI. 703.

6 Az Új Magyar Tájszótár a Vág mellékéről, Nyitragerecserről, Borsod vármegyéből és Bogytáról adatozta.

7 TESZ; az itt hivatkozott adat: LOSONCZY László, *Egy dalidó vége felé* = *Uő, Költeményei*, I–II. köt., Pest, 1857, 151–152. A vershez kapcsolt lábjegyzet szerint a mű először 1852-ben jelent meg.

8 Ehhez hozzá kell számítani még a következő meghatározásokat: zajos falusi mulatság, énekkel, zenével, tánccal, eszemiszommal járó lakoma (CZUCZOR Gergely-

FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, I–VI. köt., Pest, majd Bp., 1862–1874); zenével, táncjal járó falusi mulatság (BALLAGI Mór, *A magyar nyelv teljes szótára*, Pest, 1873).

9 Erről igen jól használható áttekintést ad: TOLNAI Vilmos, *Jókai és a magyar nyelv*, Magyar Nyelv, 1925, 92.

10 Egy 1861-es hírlapi tudósítás első mondata például így hangzik: „A polgári társas-egylet jan. hó 16-kán tartotta ez évi első dalidőját.” A Veszprém megyei levelező itt csupán a farsangi báli szezon elindulásáról kívánt tudósítani, a dalidő szót is ebben az összefüggésben használta. PAP Gábor, *Veszprém vidéki levelek* (Jan. 24.), Hölgyfutár, 1861. febr. 12. (19. szám), 150.

11 Így tesz például Bisztray Gyula (BISZTRAY Gyula, Bevezetés = *Sárosi Gyula kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése*, sajtó alá rend. BISZTRAY Gyula, Bp., 1954, 83.) és NÉMETH G. Béla (AJÖM XI. 703.) is.

12 Ráadásul a Lisznai-hagyatékban fennmaradt négy, egymástól különböző belépőjegy, amelyekről egyébként nem állapítható meg, melyik fellépésre készültek, szintén a „költői estély” (és nem a „dalidő”) kifejezés olvasható: OSZK Kt. Analekta 3756. 10–13. szám.

13 Zuboly [Bányai Elemér], *Nemzeti dalidők, Írói élet az abszolutizmus alatt*, Pesti Napló, 1905. okt. 22., (292. szám), 9–10.

14 Erdélyi József Lisznai feleségének, Halász Idának a testvérét vette el (vö. NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, V, Pest, 1859, 25.). Erdélyi pályafutása egyébként szinte párhuzama Lisznaiéinak: ő – jogi végzettség birtokában – a reformkorban Heves megyében kezdte el vármegyei pályafutását aljegyzőként, 1848–1849-ben katonáskodott, ám az 1850-es években újra Egerben telepedett le, s csak időszakszerűen fordult meg a pesti írói társaságokban; 1851-ben rövid időre letartóztatták tiltott ruhadarab, az ún. Rózsa Sándor lajbi viselése miatt (lásd DEÁK Ágnes, *Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851–1852-ben*, Aetas, 1995, 4. sz., 31.). 1853-ban Pesten borkereskedést szándékozott nyitni az egri borok számára (Pesti Napló, 1853. márc. 22. – az *Ujdonságok*

rovatban). 1861-ben megyei főjegyzővé választották, s ebbéli tisztségében 1867-ben megerősítették. Eközben pedig folyamatosan működött íróként és költőként, nagyrészt azokban a lapokban publikálván, mint Lisznai. (Életrajza: SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, II, Bp., 1891, 1397–1398.) Az ő sorsa ilyenformán Lisznai életpályájának tipikus és extrém vonásait egyaránt élesebben kiemelheti.

15 Erről lásd SÁROSI Bálint, *Cigányzene...*, Bp., 1971, 115. Sárosi itt mindazonáltal azt állítja, hogy a jelen lévő harmadik író – Vahot és Lisznai mellett – Erdélyi János volt; ez tévedés: az egykorú tudósításból és Vahot visszaemlékezéséből egyértelműen kiderül, hogy Erdélyi Józsefről van szó.

16 Egykorú hírlapi tudósítás ez utóbbi, nagyváradi dalidőről: Hölgyfutár, 1858. dec. 6., 1115.

17 Vahot emlékezésének ez a pontja nyilvánvalóan ellentmondásos. A *Losonczi Phönix*-ben, amelyet egyébként ő maga szerkesztett, Aranytól a *Daliás idők* első éneke, és a *Családi kör* jelent meg (*Losonczi Phönix, Történeti és szépirodalmi emlékkönyv, Az 1849-diki háborúban földúlt és elpusztított Losonc város némi fölsegélésére*, kiad. VAHOT Imre, I–II. köt., Pest, 1851. A két Arany-mű: I, 78–85.; II, 221–222.), ám ezek egyike sem kapcsolódik téli tematikához, így aligha lehetne bármelyiket így (ráadásul egy Petőfi-vers címét applikálva) emlegetni. Nem lehetetlen azonban, hogy Vahot a *Téli vers* című Arany-költeményre gondolt, amelyet ugyanebben az évben a *Remény* című folyóiratban látott napvilágot (1851. márc. 15.); mivel ennek a periodikának is Vahot volt a szerkesztője, a tévedés magyarázhatóvá válik: a megjelenés helye ekkorra már feltehetőleg elhomályosulhatott Vahot Imre emlékeztében.

18 VAHOT Imre, *Rózsavölgyi Markus bácsi halála, és Patikárus Ferkó lakodalma = Vahot Imre emlékiratai és Petőfi Sándor emlékezete*, II. köt., kiad. VAHOT Gyula, Bp., 1880, 13.

19 VAHOT Imre, *i. m.*, 14–15.

20 A *Hunyadiház diadalünnepe* című verset, amelyet a hozzáfűzött lábjegyzet szerint a Vahot szerkesztette *Napkelet* pályázatára írt

Lisznyai, lásd LISZNYAI Kálmán, *Dalzongora*, Pest, 1858, 285–301.

21 Patikáros Ferkóról (1827–1870) lásd SÁROSI Bálint, *i. m.*, 115.; Boka Károlyról (1808–1860) *uo.*, 111–113.; Fátyol Károlyról (1830–1888) *uo.*, 118.

22 Hölgyfutár, 1858. dec. 6., 1115.

23 A levél jelenlegi lelőhelye ismeretlen; idézi: SZANA Tamás, *Vahot és társai = Uő, Örök emlékek*, Bp., 1892, 139–140.

24 Vahot Imre személyes kezdeményezésére írt le az első dalidó megszervezését: VAHOT Imre, *i. m.*; vö. még SZANA Tamás, *Bohème-élet Magyarországon*, Magyar Salon, 1891, XIV, 54–55.

25 SZANA Tamás (1892), *i. m.*, 139–140.

26 Zuboly [Bányai Elemér] (1905), *i. m.*, 10.; nagy kár, hogy Bányai semmit nem árul el, honnan veszi adatait.

27 Zuboly [Bányai Elemér] (1905), 10.

28 Bunkó Ferencről (1813–1889) lásd SÁROSI Bálint, *i. m.*, 114.

29 A nyomtatott meghívó lelőhelye: OSZK Kt. Analekta 3756. 9. szám.

30 Megjegyzendő, hogy Bányai szerint 1859–60-ban rövid ideig csatlakozott hozzájuk Simonffy Kálmán és Egressy Gábor is, azaz egy újabb hivatásos zenész és egy kiváló színművész: Zuboly [Bányai Elemér] (1905), *i. m.*, 10. Szana szerint Fátyol Károly volt az állandó közreműködő: SZANA Tamás (1892), 139–140. Egy visszaemlékezés két zenészt, Nyizsnyait és Gojdingert említ kizárólagosan mint közreműködőket: Csongor [Ozoray Árpád], *Az ötvenes évek irodalmi élete a fővárosban*, *Lisznyay Kálmán*, Hölgyek lapja, 1883. okt. 7., 40. sz., 478. Ezt egyelőre sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudom. Az azonban lehetséges, hogy a társaság összetétele némileg változó lehetett ugyan, ám Lisznyai aligha hiányozhatott. Nyironyai Gusztáv és Simonffy Kálmán dalairól, amelyek között Lisznyai-versek megzenésítései is akadtak, lásd egyébként: MAJOR Ervin, *A népies magyar műzene és a népzene kapcsolatai = Uő, Fejezetek a magyar zene történetéből. Válogatott tanulmányok*, sajtó alá rend. BÓNIS Ferenc, Bp., 1967, 173–174.

31 Zuboly [Bányai Elemér] (1905), *i. m.*, 9.

32 SZANA Tamás (1892), *i. m.*, 139–140.

33 MOL Abszolútizmuskori levéltár (D 44) 42. köt. Az akták sajnos nincsenek meg.

34 „Lisznyai Kálmán barátunk súlyos betegségben szenved. Adja isten, hogy mielőbb fölüdüljön, mindazok öröme, a kik szeretik.” Hölgyfutár, 1861. júl. 6., 81. szám, 645.

35 „Lisznyai Kálmán irótársunk – ismerősei öröme – túl van a veszélyen. Betegségének e csodás jobbra fordulását dr. Poor Imrénnek köszönhetjük, kinek nevét már is méltán a legfényesebb nevek mellett emlegetik. Az orvosi kar igazán büszke lehet rá.” Hölgyfutár, 1861. júl. 20., 87. szám, 694.

36 Erről az eseményről szerencsére viszonylag sokat tudunk. A vonatkozó sajtóhíradások anyagát Bisztray Gyula ismertette: SÁROSI Gyula, *i. m.*, 598–599.

37 A műsort előzetesen ismertették: Hölgyfutár, 1861. szept. 10., 109. szám, 870.; Trombita, 1861. szept. 12.

38 A Kölcsey *Hymnusának* megzenésítésére kiírt 1844-es, jelígis pályázaton – többekkel együtt – Egressy is részt vett. Az 1844. jún. 15-én meghozott döntés értelmében Erkel Ferenc pályaműve lett a győztes, további hat kompozíció (köztük Egressy is) dicséretben részesült (vö. BÓNIS Ferenc, *A Himnusz születése és másfél évszázada = Erkel Ferencről és koráról*, szerk. BÓNIS Ferenc, Bp., 1995, 82–83.). Abban, hogy itt Kölcsey verse nem Erkel zenéjével hangzott el, szerepe lehetett annak is, hogy míg az Erkel-féle változat hivatalosnak tekinthető himnusként 1848–49 emlékéhez kötődött, addig az Egressy készítette zenét nem terhelte ilyen jellegű politikai áthallás.

39 Erre a váratlan eseményre kitért LAUKA Gusztáv (Hölgyfutár, 1861. szept. 14., 886.) és SARKADY István beszámolója (Trombita, 1861. szept. 15.) is.

40 Megjegyzendő, hogy a Lisznyai fölött elmondott temetési búcsúbeszédben, amely nélkülözötte a költői nagyságot hangsúlyozó retorikai figurákat, és a szenvedésteli élet leírására alkalmas toposzokat mozgósította inkább, az ifjabb költőtárs, Györy Vilmos egyedül ebből a versből idézett: „Hazám és nemzetem! oh vajha el ne feledt soha, hogy a gyász ama napjaiban Lisznyai Kálmán volt az, kinek szívéből ama szavak fakadtak, melyek [sic!] ismer a magyar Kelettől nyugatig:

Ne szomorkodj' szivem szentje
Legdrágábbja,
A szomorú-fűzfának is
Van virága!"

(A beszéd kézírata: OSZK Kt. Analekta 3755.)

41 Hölgyfutár, 1861. szept. 14., 111. szám, 886.

42 Bányai Elemér szerint egyenesen elájult a szavaltat végén: Zuboly [Bányai Elemér] (1905), *i. m.*, 10. Ozoray Árpád hitelesebb – mert a recens leírásokkal egybehangzó – emlékezése szerint ez nem következett be: Csongor [Ozoray Árpád], *i. m.*, 477.

43 Hölgyfutár, 1861. szept. 14., 111. sz., 886.

44 Trombita, 1861. szept. 15.

45 Hölgyfutár, 1861. szept. 14., 111. sz., 886.

46 Trombita, 1861. szept. 15.

47 -n., *Lisznyay Kálmán költői estélye Egerben* (Nov. 18. 1861.), Hölgyfutár, 1861. nov. 28., 143. sz., 1142.

48 Ettől nyilván nem független az sem, hogy éppen 1861. november 19-én kötött szerződést Jenés Gottlieb egri könyvárussal „egy *Az egri élet költészete* című socialis társaséleti népies, magasztos, humoros, komikus, politikai színezetű költeményfüzetre”, amelynek verseit 50 napon belül kellett volna szállítania; s bár 150 forintnyi előleget át is vett Gottliebtől Egerben, a kötet – tudtommal – soha nem készült el (az autográf szerződést, amelyet mindkét fél aláírt lásd OSZK Kt. Analekta 3759. 2. sz.). A lokális jellegű vállalkozás mindenestre Lisznyai Egerhez kötődését elég szorosnak mutatja.

49 SZANA Tamás (1892), *i. m.*, 139–140.

50 A nyomtatott meghívó lelőhelye: OSZK Kt. Analekta 3756. 16. szám.

51 Nem lehetetlen, hogy egy másik felépésről árukkodik az a nemzetiszínű emlékszalag, amely a következő feliratot viseli: „Elismerés tisztelet szeretet és hála jeléül Lisznyai Kálmánnak Székes fehérvárott december 4-én 1861.” (Leelőhelye: OSZK Kt. Analekta 3760.) Erről azonban nincsenek egyéb adatok, így csupán sejtéseink lehetnek a hagyatékban láthatólag gondosan megőrzött szalag funkciójáról.

52 OSZK Kt. Levelestár.

53 A Hon, 1863. febr. 14.

54 „Megrendelési ív Lisznyai Kálmán »Szavaltatkönyvére.« Melyet saját költeményeiből összeállítva, »Költői ünnepély« cím alatt eszközzendő országos költői körújtára adott ki, s amely már elegans diszkiállításban aranymetszetű s borítéknyomatú s minden oldallapon nemzetiszín keretű (garnitüre) ékesítéssel s a szerző szavaltati állásban lévő kőmetszetű arczképével megjelent s a megrendelőknek, azonnal intézkedve, pontosan megküldetik. Ára aranyos diszkötésben 2 o.é. frt. A megrendelés öszletei [sic!] B.-Füredre a szerzőhöz küldendők.” OSZK Kt. Analekta 3756. 15. szám.

55 A levél dátuma: 1862. márc. 5. (R. HOFFMAN Mária, *Lisznyay-levelek*, ItK, 1931, 63–69.

56 Erre példa: *Csecsemőszereget* (Tihamér fiam születésére); *Ketteskén* (LISZNYAI Kálmán [1861], *i. m.*, 35–40., 41–44.)

57 Erre példa: *Fülemile születése; Nehány szó a fülemiléhez; Fülemile temetése; Berzsényi szobrának leleplezésére* (LISZNYAI Kálmán [1861], *i. m.*, 8–10., 20–27., 30–34., 146–153.)

58 Idetartozik a kötet egyetlen, másától származó verse is (*Lemondás. Sárosov Gyulától*), valamint: *Rohamdal; Tokaji bor* (LISZNYAI Kálmán [1861], *i. m.*, 120–125., 126–136., 165–168.)

59 Például: *Nemzeti dal; Magyar vendégszeretet; Az alföld; A magyar zene; Honfihit; Nemzeti ének; Magyarország tudóstársaság; Országos nóta* (LISZNYAI Kálmán [1861], *i. m.*, 1–7., 11–19., 28–29., 62–64., 70–72., 88–91., 118–119., 160–164.)

60 Mint például *Hogy hívták Mátyás királyt; A jó öreg hegedűs; Dalidó; Halálítélet és tudomány* [ennek Mátyás király a hőse]; *Szent porszem* [ennek Balassi Bálint]; *Honvédapotheosis* (LISZNYAI Kálmán [1861], *i. m.*, 47–55., 56–59., 92–96., 97–117., 137–139., 169–173.)

61 Ez a már többször emlegetett *Vigadj hazám* (*Szontagh Pálnak 1853.*) című vers: LISZNYAI Kálmán (1861), *i. m.*, 60–61.

62 SZANA Tamás (1892), *i. m.*, 141–142.